

IEVADAM

Pirmais pasaules karš 1914.–1918. gadā lielā mērā izmainīja pasaules ģeopolitisko un praktiski pilnībā – Eiropas ģeopolitisko un sociālo situāciju, turklāt īpaši tas iespaidoja Centrālo un Austrumeiropu, kur kara norišu rezultātā sabruka virkne impēriju un izveidojās daudzas jaunas vai atjaunotas valstis, starp tām mūsu reģionā – arī trīs Baltijas valstis, Somija un Polija.

Svarīgākās norises, ko nosacīti var iedalīt trīs jomās, kuras, protams, savstarpēji ir ļoti cieši saistītas, daudzus gadījumos praktiski neatdalāmas, ir militārie, militāri politiskie un sociālie jeb ar kara izraisītajām pārmaiņām sabiedrībā saistītie procesi. Tāpat atsevišķi jāizdala kara rezultāti un sekas, jo Latvija šajā ziņā ieņem likumsakarīgu vietu kopīgajā Centrālās un Austrumeiropas situācijā, kas īpaši uzskatāmi redzams, aplūkojot šī karā ļoti smagi cietušā reģiona stāvokli kopumā. Uz Krievijas impērijas drupām izveidojās Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, daļēji – Polija (pēdējā – arī bijušajā Vācijas un Austroungārijas teritorijā). No minētajām tieši Latvijai karadarbība skāra vissmagāk, jo tās teritoriju fronte šķērsoja vairākus gadus, tādējādi sagādājot smagākos postījumus un lielākos dzīvā spēka zaudējumus (arī bēgļu kustības rezultātā). Visas minētās valstis kara rezultātā saskārās ar lielākā vai mazākā mērā līdzīgām problēmām, galvenās no kurām bija ievērojami dzīvā spēka zaudējumi, izpostīta rūpniecība, lauksaimniecība, dzīvojamais fonds, karadarbības un tās sagādāto ciešanu un zaudējumu iespaidotā iedzīvotāju morāle u.c.

No otras puses, karam beidzoties, radās iespēja izveidot savu valstiskumu, turklāt tieši karš un tā radītās pārmaiņas, tāpat kā daudzām citām tautām, latviešu tautai bija pamodinājis sava valstiskuma ideju kā nacionālās pašapziņas izpausmes rezultātu, jaunas sabiedrības attiecības, kopā ar vispārējām tendencēm (sievietes loma) iezīmējot jaunu posmu attiecībās ar līdz šim dominējošajiem vāciešiem un krieviem, utt.

Tādējādi blakus vispārējam kara definējumam, saskaņā ar kuru šis karš ir pirmais vispārējais militārais konflikts, kas izgāja ārpus koalīciju kara robežām, aptverot ievērojamu pasaules daļu un, pateicoties militārās tehnikas un zinātnes attīstībai, izraisīja nekad līdz tam nebijušus dzīvā spēka zaudējumus, materiālo un garīgo vērtību postījumus, kā arī nozīmīgas izmaiņas pasaules ģeopolitiskajā situācijā,

Latvijas gadījumā iespējams konstatēt, ka šeit bija klātesoši raksturīgie kara procesi, turklāt gandrīz visi, izņemot tanku pielietojumu tīri militārajā jomā. Latvijas gadījumā definējumu var papildināt ar sekojošo: viens no svarīgākajiem un izšķirošākajiem 20. gadsimta pirmās puses Latvijas vēstures posmiem – procesiem, kuram bija būtiska loma visās dzīves jomās, krasi un pilnībā mainot līdz tam pastāvējušo zemes (teritorijas) demogrāfisko, nacionālo, politisko, sabiedrisko un sociālo kārtību. Turklāt – ievērojami izteiktāk nekā citās zemēs. Latvijas gadījumā tas vēl bija viens no pirmajiem, taču ne pēdējais šāds izšķirošs pavērsiens, kas izteikti atspoguļojas gan iedzīvotāju skaitā un struktūrā vēl mūsdienās, gan zemes iedzīvotāju likteņos. Process, kuram Latvijas un tās iedzīvotāju gadījumā, atšķirībā no, piemēram, Beļģijas, kur karadarbība patiesi beidzās 1918. gada novembrī, bija praktiski neatdalāms, vismaz tikpat komplicēts turpinājums kā Krievijas Pilsoņu karš un Latvijas Neatkarības karš.

Runājot par aktuālo izpētes stāvokli, jākonstatē, ka, neraugoties uz samērā daudziem publicētiem darbiem, tie joprojām uzskatāmi par tādiem, kas vienīgi fragmentāri nosedz pat pašus svarīgākos Pirmā pasaules kara procesus un norises Latvijas teritorijā. Pat runājot par nosacīti vislabāk izpētīto jautājumu loku – latviešu strēlnieku vienību vēsturi, neizpētīto vai vāji izpētīto jautājumu loks vēl ir pietiekami plašs. Turklāt arī šajā tēmā sabiedrības uztverē un izglītības sistēmā joprojām dominē starpkaru perioda Latvijas, trimdas literatūrā un Padomju Latvijas historiogrāfijā pastāvošo konceptuālo priekšstatu nedabisks sajaukums, kas uzskatāmi ne vien par savstarpēji pilnīgi pret-runīgiem, bet arī novecojušiem katrs atsevišķi. Latvijas specifika arī šajā gadījumā ir tā, ka ievērojamai sabiedrības daļai vēstures redzējumā visu triju minēto priekšstatu elementi ir sajaukušies (un tā nav tradicionāli demokrātiskās sabiedrībās vērojamā uzskatu daudzveidība). Bez objektīvajiem iemesliem (pusgadsimtu ilgā vēstures zinātnes deformācija, kas iespaidojusi arī sabiedrības apziņu attiecībā uz vēstures procesiem, sabiedrības etniskā sašķeltība un tās politiskais faktors jeb tās radītā atšķirīgā būtisku Latvijas vēstures norišu uztvere u.c.) ir arī daļēji subjektīvie, starp kuriem kā pirmais jāmin jauna, visaptveroša, analītiska un jaunajām pasaules vēstures koncepcijām pielāgota konceptuāla darba trūkums. Savukārt tā tapšanu kavē detalizētākas izpētes trūkums daudzās jomās un aspektos.

Sakarā ar to, ka izpēte pagaidām dažādu apstākļu iespaidā nav bijusi efektīva, vēsturniekiem paveras milzīgas perspektīvas ļoti daudzos jautājumos un jomās. Tikai tas jādara, pirmkārt, strādājot Latvijas un ārzemju arhīvos (pirmām kārtām Vācijas, Krievijas un Baltkrievijas,

jo šis valsts arhīvos atrodas materiāli, kas saistīti ar situāciju trijos latviešu apdzīvotajos Vitebskas guberņas apriņķos jeb Latgalē). Arī ar tēmu saistītie Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures fondu materiāli lielā mērā nepētīti un pat vienīgi daļēji apzināti. Otrkārt, vismaz salīdzinot un izprotot kopējo situāciju reģionā, vispirms Lietuvā, Igaunijā, Somijā un Polijā, citiem vārdiem – sadarbībā ar citu valstu vēsturniekiem.

Un tieši tādēļ mūsu izdevuma uzdevums ir saskaņā ar abiem iepriekš minētajiem nosacījumiem (nepietiekami izpētīto vai nepētīto jautājumu apzināšana un pētniecība, sadarbība ar ārzemju vēsturniekiem) spert soli Pirmā pasaules kara norišu izpētē mūsu valstī un reģionā kopumā, publicējot vairākus rakstus par līdz šim latviešu historiogrāfijā neskatītiem un nepētītiem vai arī pārskatīšanu saskaņā ar mūsdienu zinātnes nosacījumiem prasošiem jautājumiem. Latvijas Universitātes profesors Aivars Stranga savā esejā, izmantojot jaunākos Rietumu lielvalstu un Krievijas vēsturnieku darbus, plaši aplūko Pirmā pasaules kara izcelšanās cēloņus un apstākļus. Somijas vēsturnieka Tampere Universitātes pētnieka Jusi Jalonen raksts par somu jēģeriem Vācijas armijā un poļu leģionāriem Austroungārijas bruņotajos spēkos ļauj pilnvērtīgāk analizēt un pilnveidot priekšstatu par latviešu historiogrāfijā ar zināmu šķietamu unikalitāti (vienreizīgumu) apveltīto latviešu strēlnieku fenomenu, kas patiesībā ir viena no visai Centrālajai un Austrumeiropai piemītošām un raksturīgām izpausmēm. LU Socioloģijas un filozofijas institūta pētnieks vēsturnieks Kaspars Zellis savā rakstā analizē latviešu strēlnieka tēlu Latvijas kolektīvajā atmiņā, atspoguļojot tā aktuālo situāciju, kā arī objektīvās un subjektīvās, 20. gadsimta vēstures sarežģīto norišu izraisītās tikpat sarežģītās pārmaiņas, konstatējot arī mūsdienu zinātnes prasībām neatbilstošos aspektus. Savukārt LU asociētais profesors un LVI vadošais pētnieks Ēriks Jēkabsons apkopojis materiālus par tādu Pirmā pasaules kara vēstures fenomenu un likumsakarību visu valstu bruņotajos spēkos kā sieviešu un bērnu saistība ar militāro dienestu un jomu kopumā.

Ēriks Jēkabsons